

پول و ارز و بانکداری

(رشته حسابداری و مدیریت بازرگانی)

مؤلف: دکتر جمشید پژوهان

دانشگاه پیام نور

بهار ۱۳۸۵

فهرست

مقدمه

فصل اول: تاریخچه پیدایش پول و بانکداری

- ۱-۱ پول
- ۱-۱-۱ کالای پولی
- ۲-۱-۱ کالای پولی فلزی
- ۳-۱-۱ پول کالایی (پول کاغذی)
- ۴-۱-۱ پول بانکی (سپرده)
- ۲-۱ بانکداری
- ۱-۲-۱ بانکداری در ایران
- ۲-۲-۱ قوانین بانکی در ایران

فصل دوم: بانکهای بازرگانی و اعتبارات

- ۱-۲ آغاز فعالیت واقعی بانکی
- سؤال

فصل سوم: سپرده بانکی

- ۱-۳ ترازنامه بانکهای بازرگانی و ترازنامه بین بانکها
- ۲-۳ عملیات بانکهای بازرگانی
- ۳-۳ ذخیره بانکها
- ۴-۳ جریان پول آفرینی بانکهای بازرگانی
- ۵-۳ افزایش سپرده به وسیله سیستم بانکی (ضریب افزایش پول)

فصل چهارم: ارزش پول

- ۱-۴ شاخص قیمتها
- ۲-۴ نظریه های اولیه در تعیین ارزش پول

۶۰	۱-۲-۴ نظریه کالای پولی
۶۱	۲-۲-۴ نظریه پول کالایی
۶۳	۳-۲-۴ ارزش پول دولتی
۶۴	۴-۲-۴ شکل‌گیری نظریه مقداری پول در تعیین ارزش پول
۶۶	۳-۴ نظریه مقداری پول و رابطه مبادله
۷۰	۴-۴ رابطه مبادله و نظریه درآمد ملی - سرعت گردش پول
۷۲	۵-۴ معادله کمبریج
۷۳	۶-۴ فراتر از نظریه مقداری
۷۵	فصل پنجم: تقاضا برای پول
۷۵	۱-۵ نظریه کینز در تقاضا برای پول
۸۵	۲-۵ فریدمن و تقاضا برای پول
۹۳	فصل ششم: چارچوب نظریه پولی کلاسیکها
۹۳	۱-۶ مدل کلاسیکها
۹۵	۲-۶ بعد از کینز
۹۷	۳-۶ بعضی از مفاهیم
۹۸	۴-۶ فرضیات مدل کلاسیکها
۹۹	۵-۶ عرضه و تقاضای کار، تعیین نرخ بهره از دیدگاه کلاسیکها
۱۱۰	۶-۶ انتقاد کینزین‌ها از مدل کلاسیکها
۱۱۳	فصل هفتم: چارچوب نظریه کینز
۱۱۳	۱-۷ نظریه کینز در مصرف، پس‌انداز و سرمایه‌گذاری
۱۱۹	۲-۷ تعادل در مدل کینز
۱۲۱	فصل هشتم: عرضه پول و بانک مرکزی
۱۲۲	۱-۸ عرضه پول
۱۲۶	۱-۱-۸ پول پایه
۱۲۷	۲-۱-۸ تابع رفتاری بانکهای بازرگانی
۱۳۰	۳-۱-۸ اهداف بانک مرکزی
۱۳۳	۴-۱-۸ اهداف بخش غیربانکی یا مردم
۱۳۶	۵-۱-۸ تابع رفتاری بانکهای بازرگانی و بانک مرکزی
۱۳۹	۶-۱-۸ تعادل در تمایلات بانک مرکزی، بانکهای بازرگانی و مردم
۱۴۳	۷-۱-۸ عوامل مؤثر در تغییر در عرضه پول $M = mB$
۱۵۷	۲-۸ بانکهای مرکزی
۱۵۷	۱-۲-۸ ذخیره قانونی
۱۶۱	۲-۲-۸ نرخ تنزیل مجدد
۱۶۳	۳-۲-۸ عملیات بازار باز
۱۷۳	فصل نهم: سیاستهای پولی
۱۷۳	۱-۹ تعادل درآمد و نرخ بهره در بازار پول (LM)

۱۷۶	۲-۹ اجرای سیاست افزایش در عرضه پول و منحنی LM
۱۸۱	فصل دهم: تورم
۱۸۷	۱-۱۰ تورم در اقتصاد بسته
۱۹۷	۲-۱۰ تورم در اقتصاد باز
۲۰۱	۳-۱۰ تورم در ایران
۲۰۴	۴-۱۰ رابطه بیکاری و دستمزد اسمی (منحنی فیلیپس)
۲۱۱	فصل یازدهم: مکانیسم پرداختهای بین‌المللی
۲۱۲	۱-۱۱ بازار ارز
۲۱۴	۲-۱۱ نرخ ارزهای خارجی
۲۱۵	۳-۱۱ نظامهای مختلف ارزی
۲۱۵	۱-۳-۱۱ سیستم مبادلات ارزی پایه طلا
۲۱۷	۲-۳-۱۱ سیستم پولی بین‌المللی پس از جنگ دوم جهانی
۲۱۸	۳-۳-۱۱ پایان یافتن دوره نرخهای ثابت ارز
۲۲۰	۴-۳-۱۱ سیستم پولی شناور

فصل اول

تاریخچه پیدایش پول و بانکداری

اکثر کتب و نوشته‌هایی که موضوع آن پول و بانک است از تاریخچه پیدایش پول و بانکداری آغاز می‌کنند. در اینجا نیز ما این روش را دنبال می‌کنیم. در علوم مختلف وقتی که صحبت از تاریخ پیدایش آن علم می‌شود عمدتاً این تاریخ به تاریخ زندگی بنیان‌گذار آن علم یا انتشار اولین اثر او برمی‌گردد. اگر این مطلب درباره‌ی بعضی از شاخه‌های علم درست باشد نمی‌تواند در همه موارد کاملاً صحت داشته باشد. مثلاً اگر از تاریخ علم اقتصاد صحبت شود بیشتر صاحب‌نظران تاریخ انتشار کتاب «ثروت ملل» به وسیله «آدام اسمیت» را عنوان می‌نمایند. اما، آیا می‌توان گفت که قبل از اسمیت قانون‌مندیهایی که او در کتابش یاد نموده وجود نداشته است، آیا تا قبل از انتشار کتاب ثروت ملل مصرف‌کنندگان براساس حداکثر نمودن مطلوبیت خود و تولیدکنندگان با توجه به حداکثر سود عمل نمی‌نموده‌اند. قطعاً چنین نیست، انسان با شعور و متفکر از آغاز رفتاری مشابه حداکثرکننده مطلوبیت و حداکثرکننده سود داشته است. بدیهی است که تا قبل از شروع زندگی جمعی و مبادله کالاها صرفاً حداکثرکننده مطلوبیت بوده و با آغاز مبادله بین افراد و خانوارها حداکثرکننده سود هم شده است. قطعاً محدودیتها و منابع موجود در طی تاریخ زندگی بشر تغییرات عمده کرده‌اند، ولی انسان همیشه حداکثرکننده مطلوبیت و سود بوده و هست.

۱-۱ پول

اگر صحبت از تاریخچه و زمان پیدایش پول شود، شاید بهترین پاسخ این باشد که آن را به نیاز مبادلات غیرپایاپای رجوع دهیم. هر چند که پول انواع مختلفی دارد و تکامل آن نیز

براساس توسعه مبادلات بین افراد و ملتها و نیاز صورت گرفته، ولی می‌توان همه را به نام عمومی «پول» خواند، از کالای پولی، پول کالایی، پول دولتی، دسته‌چک، کارت اعتباری همه پول هستند، هر چند تفاوت بسیاری بین آنها وجود دارد.

شاید بتوان گفت که اولین نیاز که منجر به انتخاب پول شد نیاز به مبادله بوده است. چندان دور از واقعیت نخواهد بود اگر آغاز مبادله بین بشر را به اوایل آفرینش او نسبت بدهیم. تقسیم کار بین یک مرد و زن که با هم زندگی می‌کردند می‌تواند یک نوع مبادله پایاپای تلقی شود. مبادلات پایاپای برای سالهای طولانی تنها وسیله رفع نیازهای متعدد انسانها بوده و شاید هنوز نیز آثاری از آن در جوامع بدوی و یا حتی در روستا وجود داشته باشد. بدیهی است که روش مبادله پایاپای فقط در سطح نیاز محدود به مبادلات و یا برای بخشی جزئی از مبادلات مورد نیاز انسان می‌تواند کاربرد داشته باشد از مشکلات عمده چنین روشی، یافتن عرضه‌کننده یا متقاضی و واحد سنجش ارزش بوده است، به این صورت که:

ابتدا، عرضه‌کننده یک کالا می‌بایست کسی را پیدا کند که خواهان همان کالا و احتمالاً به همان مقدار عرضه شده باشد.

دوم، عرضه‌کننده کالای فوق که در مقابل ارائه کالای خود می‌بایست کالایی دریافت نماید، باید نیازمند یا متقاضی کالای عرضه شده به وسیله طرف مقابل خود باشد. سوم، بر فرض اینکه عرضه‌کنندگان و متقاضیان کالاها، یکدیگر را پیدا نموده و مقدار کالاهای موضوع مبادله نیز برای آنها مناسب می‌بود، می‌توانست مسئله بعد توافق در ارزشیابی کالاها و یا پیدا کردن نرخ مبادله کالاها باشد.

۱-۱-۱ کالای پولی

با گسترش نیاز بشر و تنوع تولیدات انسانها روش مبادله پایاپای انواع کالاها با یکدیگر به دلیل اشکالات بالا نمی‌توانست پاسخگوی انجام مبادلات باشد. لذا به تدریج و براساس یک نوع توافق ضمنی یک یا تعداد محدودی از کالاها به عنوان واحد سنجش شهرت یافتند. کالایی که به عنوان واحد سنجش و یا «کالای پولی» انتخاب می‌شد با توجه به عرف و عادت شرایط خاص جغرافیایی و تاریخی جوامع مختلف قرار داشته و معمولاً از یک جامعه به جامعه دیگر تفاوت می‌نمود. بعضی از این کالاها عبارت‌اند از:

«در هندوستان صدف، در ایران غلات، در حبشه بسته‌های فلفل و نمک، در تبت بسته چای، در ویرجینیا تنباکو، در روسیه پوست سمور و در حوالی مدیترانه گوسفند ...»^۱

اما انتخاب و رواج یک کالا به‌عنوان واحد سنجش و وسیله مبادله نمی‌توانست برای همیشه پاسخگوی نیاز بشر در مبادلات باشد. با رونق بیشتر تجارت و بخصوص تجارت بین اقوام و جوامع مختلف مشکلات متعددی در راه استفاده از کالاهای فوق ظاهر گردید. به‌هرحال در بسیاری از موارد یافتن شخصی که کالای شما را طالب باشد و کالای موردنظر شما را داشته باشد دشوار بود. حتی در صورت یافتن چنین فردی بسیار محتمل بود که مقدار کالایی که شما حاضر به عرضه و یا مقدار کالایی که متقاضی آن بودید با خواسته‌های شخص مورد مبادله تطبیق نمی‌نمود. در نتیجه در بسیاری از موارد نیاز به استفاده از کالای پولی پیدا می‌شد، در چنین شرایطی مسائلی چون امکانات نگهداری کالای پولی، فساد و حمل‌ونقل آن از عمده‌ترین عوامل ایجادکننده محدودیت در مبادلات محسوب می‌گردیدند.

۱-۱-۲ کالای پولی فلزی

بار دیگر بشر می‌بایست چاره‌ای می‌اندیشید و امکانات لازم برای گسترش و توسعه مبادلات درون جامعه و بین جوامع را فراهم می‌آورد. بدیهی است که وسیله مبادله و سنجش جدید نیز می‌باید یک کالا باشد، ولی کالایی که تا حد ممکن مشکلات کالاهای متعدد پولی را که عمدتاً خوراکی بودند نداشته باشد. بسیاری از مورخان رواج کالای پولی فلزی را از زمان فینیقی‌ها می‌دانند، و آن به‌علت کشف سکه‌های ضرب شده مربوط به این قوم است. البته این نمی‌تواند الزاماً تاریخ استفاده بشر از فلز را تعیین کند.

طلا و نقره به‌علت داشتن خواص موردنظر و کمیابی نسبی که دارند کالای مناسب برای معرفی به‌عنوان وسیله مبادله، سنجش، و حتی ذخیره یا پس‌انداز بودند. از هر زمان که تاریخ رواج استفاده از طلا و نقره را به‌عنوان کالای پولی در نظر بگیریم، این دو فلز برای قرنهای متعددی وظایف مربوطه را به‌خوبی انجام می‌دادند.

از آنجا که هر دو فلز نقره و طلا قابلیت ترکیب دیگر را دارند، یکی از مسائل عمده در رابطه با استفاده از این دو فلز در طول تاریخ خلوص آنها یا درجه عیار آنها بوده است.

۱. رجوع شود به کتاب «نظریه‌های پولی» تألیف دکتر باقر قدیری اصل، دانشگاه تهران، ۱۳۶۴.

خصوصاً این مهم بیشتر در مورد طلا مطرح بوده و هست. طلا به صورت خالص فلزی بسیار نرم است که نرمی آن تا حدودی قابلیت استفاده از آن را محدود می‌کند. لذا از گذشته طلا را با بعضی از فلزات مخلوط می‌کردند که سخت‌تر شود. در چنین شرایطی مسئله مهم نسبت ترکیب طلا و فلز مورد نظر می‌بود که می‌بایست مشخص و در طول مبادلات غیرقابل تغییر باشد. این نکته باعث شد که عمده‌تأ طلا و نقره به صورت سکه ضرب شده و ضارب عیار آن را مشخص و تضمین نماید.

رواج استفاده از طلا و نقره به عنوان پول یا کالای پولی به علت این بود که به هر حال این دو فلز کالا محسوب شده و به علت خاصیت کالایی خود نیز مورد تقاضا قرار داشتند. به عبارت دیگر طلا و نقره نیز همچون، صدف، غلات و غیره کالا محسوب شده و در تابع مطلوبیت افراد به عنوان یکی از متغیرهای آن محسوب می‌شوند. ولی به علت پذیرش عام به عنوان وسیله مبادله و سنجش، و همچنین ذخیره ارزشها تقاضایی مازاد بر تقاضای کالایی آنها به وجود می‌آید.

قانون گرشام^۱ در دوران رواج استفاده از سکه‌های طلا و نقره در قرون گذشته مشاهده می‌شد که بعضی از سکه‌ها کمتر دست به دست می‌گردیدند و یا به عبارت دیگر اگر به دست کسی می‌رسید سعی در حفظ آن می‌نمود. این موضوع چه در مورد طلا و نقره، و چه سکه‌های طلا و یا نقره به تنهایی صدق می‌نمود. به این صورت که معمولاً مردم سعی می‌نمودند سکه‌های طلا را حفظ کرده و سکه‌های نقره را خرج کنند، یا سکه‌های نو را نگهداری و سکه‌های ساییده شده را مصرف نمایند. به عبارت دیگر سکه‌های خوب و مرغوب گنج می‌شد و سکه‌های نامرغوب دست به دست می‌گردید. گرشام این رفتار را به این صورت بیان می‌نمود که «پول بد پول خوب را از جریان خارج می‌کند.» این نکته کاملاً بدیهی و روشن است، چون در حال حاضر نیز اکثر مردم مثلاً ترجیح می‌دهند که اسکناسهای درشت را حفظ نموده و اسکناس ریز را خرج نمایند.^۲ منطقی است که افراد بین دو کالا که از نظر مبادله یک ارزش داشته باشند آن را برای خود نگاه دارند که مطلوبیت بیشتری برای آنها ایجاد می‌نماید.

۱. گرشام Gresham یک بانکدار انگلیسی در قرن شانزدهم میلادی بود.

۲. اصطلاح اسکناس درشت و ریز کنایه به مبلغ تعریف شده در اسکناس است که می‌تواند بزرگ یا کوچک باشد.

۳-۱-۱ پول کالایی (پول کاغذی)

اسکناس با پشتوانه

به هر حال همیشه توسعه مبادلات و رشد تجارت عامل به وجود آورنده محدودیت در استفاده از وسیله مبادله بوده است. ادبیات داستان‌سرایی قرون وسطی و قرون قبل از آن مملو از داستان‌های تاجر و راهزنان می‌باشد. بدون آنکه نیاز باشد خود را به داستانهای فوق مقید نماییم، می‌توان حدس زد که افزایش در حجم مبادلات و همچنین بعد مکانی برای مبادلات دشواریهایی را در استفاده از طلا و نقره با توجه به حمل و حفاظت از آن به وجود می‌آورد. گاه و شاید کراراً پیش می‌آمد که در مبادله بین دو منطقه کاروان کالاها و همچنین کاروان طلا و نقره در جهت‌های مختلف یکدیگر در جریان باشند. به این معنی که مثلاً تاجر A کالای خود را برای فروش از منطقه X به Y می‌برد و سپس طلا یا نقره کسب شده را از Y به X باز می‌گرداند. در همین احوال تاجر B کالای خود را از Y به X برده و پس از فروش بهای آن را از منطقه X به منطقه Y منتقل می‌کند. حال اگر این دو تاجر مستقیماً یا با واسطه‌ای قرار بگذارند که طلای کسب نموده از فروش کالای خود را با حواله‌ای از یکدیگر در شهر خود دریافت نمایند، نیاز به حمل و نقل طلا یا حداقل به مقدار زیاد وجود نخواهد داشت. یعنی A از طریق حواله‌ای که از شخص B (یا واسطه دیگری) دریافت می‌نماید بهای کالایی که در شهر Y به فروش رسانیده است را در شهر خود یعنی X دریافت نماید و همچنین B با حواله‌ای از طرف تاجر A طلای خود را در شهر Y دریافت می‌کند.

روش بالا می‌توانست تا حد بسیار زیادی از دردسرهای حمل و نقل طلا یا نقره جلوگیری نماید. البته وجود اعتماد اولین شرط برای انجام چنین معاملاتی می‌بود. به این ترتیب اولین قدمها در آفرینش پول کاغذی یا پول کالایی برداشته شد. همچنین مقدمه ایجاد بانکها به وجود آمد. هر چند به تدریج پول کاغذی و اسکناس رواج یافته و به صورت وسیعی در داد و ستدها مورد استفاده قرار گرفت ولی تا مدتهای مدیدی اعتبار این نوع پول براساس محتوی کالایی آن که طلا و نقره بود تعیین می‌شد.

پول دولتی (اسکناس بدون پشتوانه)

در اکثر جوامع انتشار اسکناس به وسیله دولتها صورت می‌گرفت، نتیجتاً در مواقع نیاز مالی

دولتها می‌توانستند با انتشار اسکناسهای بیشتر کسری بودجه خود را تأمین نمایند. به‌دنبال انتشار اسکناس بیشتر از ذخیره طلا ناشرین اسکناس نمی‌توانستند در صورت لزوم بدهی خود را به مردم به‌صورت طلا پرداخت نمایند. به‌عبارت دیگر ارتباط بین اسکناس و محتوی کالایی آن (طلا) به‌تدریج ضعیف و سپس قطع گردید. پول دولتی یا پول رسمی در هر کشور امروزه واحد سنجش و یکی از انواع ابزار مبادله و ذخیره محسوب می‌شوند.

۱-۱-۴ پول بانکی (سپرده)

از زمان ایجاد بانک تا به امروز تحولات بسیاری در سیستم بانکی رخ داده است.^۱ از عمده مشخصات بانکهای بازرگانی قدرت پول‌آفرینی آنهاست. بانکهای بازرگانی نیز همچون بانکهای مرکزی ناشر اسکناس می‌توانند پول ایجاد نمایند. پول‌آفرینی بانکهای بازرگانی از طریق ایجاد اعتبارات می‌باشد، به این صورت که بانکهای تجاری براساس سپرده مردم که در نزد آنها باقی می‌گذارند مبادرت به گشایش اعتبارات جدید می‌نمایند، به‌صورتی که مجموع اعتبارات صادر شده به‌وسیله بانکها بیش از مقدار اسکناس و مسکوک نزد آنها خواهد بود. درنتیجه اگر صاحبان سپرده همگی برای دریافت وجه نقد به بانک رجوع نمایند، بانک توان پرداخت بدهی خود را نخواهد داشت.^۲

بانکها و بعضی از مؤسسات مالی یا اقتصادی در سالهای اخیر مبادرت به صدور کارتهای اعتباری نموده‌اند که این کارتها نیز به‌نوبت خود یک نوع پول‌آفرینی محسوب می‌شوند.

۱-۲ بانکداری

با توجه به اینکه چه تعریفی از بانک را در نظر داشته باشیم، قدمت و زمان آغاز فعالیتهای بانکی فرق خواهد داشت. اگر بانکداری را با شروع فعالیتهای ایجاد و انجام حواله درنظر بگیریم آغاز فعالیت بانکداری به قرن‌ها قبل و شاید همراه با شروع و توسعه دادوستد بین انسانها و جوامع انسانی باز می‌گردد. اگر بانکداری را همراه با پول‌آفرینی و ایجاد اعتبارات جدید درنظر بگیریم قطعاً تاریخ آغاز فعالیتهای بانکی به حدود آغاز فعالیت بانکهای انگلستان،

۱. رجوع کنید به مبحث بانکهای بازرگانی و اعتبارات.

۲. توضیح بیشتر در مورد قدرت پول‌آفرینی بانکهای بازرگانی در بخش مربوطه خواهد آمد.

آمستردام و پاریس خواهد رسید.

واژه بانک اصطلاح قدیمی از زبان آلمانی است^۱ که در ایتالیا مفهوم نیمکت^۲ از این واژه استخراج شده و از آنجا که صرافان ایتالیایی در فلورانس روی نیمکتهایی در نزدیکی محلهای دادوستد قرار می‌گرفتند این اصطلاح به معنی بانک تلقی شد. بانکداری امروزه یک پدیده از قرن هفدهم به بعد می‌باشد.

بانک آمستردام - در اوایل قرن هفدهم و با تمرکز دادوستد در کشور هلند و بخصوص شهر آمستردام، بانک آمستردام به وسیله شهرداری این شهر در سال ۱۶۰۹ تأسیس شد. عمده فعالیت این بانک استاندارد نمودن سکه‌هایی از فلزهای گرانبها بود. هر چند بانک آمستردام مبادرت به ایجاد سپرده می‌نمود ولی قانوناً مجبور به نگهداری ذخیره صددرصد از فلزات گرانبها برای این سپرده‌ها بود. با گذشت زمان و افزایش اعتماد عمومی، بانک مبادرت به ایجاد پول (سپرده بدون پشتوانه) نمود که نهایتاً به علت عدم توانایی مسئولین بانک در اداره امور سپرده‌ها این بانک ورشکست شد.

بانک سوئد - شاید بتوان بانک سوئد را اولین بانک سهامی نامید. این بانک در اواسط قرن هفدهم به منظور استفاده از سپرده‌ها و ایجاد قرضه و اعتبار آغاز به کار نمود و پس از مدت کوتاهی مبادرت به انتشار اسکناس نیز نمود. این بانک نیز به علت عدم رعایت نسبت مناسب سپرده به ذخیره ورشکسته و منحل شد. پس از انحلال بانک سهامی سوئد فوراً بانک دیگری به صورت دولتی و بدون حق انتشار اسکناس در سوئد ایجاد شد.

بانک انگلستان - دومین بانک سهامی که به وجود آمد بانک انگلستان با سرمایه‌ای نزدیک یک میلیون و دویست هزار لیره بود. طبق شرایط امتیازنامه، بانک حق دریافت سپرده از اشخاص، شرکت در معاملات اسنادی مثل خرید و فروش بروات تجارتي، و ایجاد قرضه بانکی را داشت. بانک انگلیس همچنین حق انتشار اسکناس نیز داشت. امتیاز اولیه بانک انگلیس بیست سال بود، این امتیاز پس از چند نوبت که تجدید شد به امتیاز دائمی تبدیل گردید. این بانک چند مرتبه دچار بحران شد ولی توانست از عهده مشکلات برآید ولی به هر حال تا قبل از لغو کامل ارتباط لیره و طلا چندین بار مجبور به هم زدن رابطه اسکناس و طلا شد. در سال ۱۹۲۳ انتشار اسکناس در انگلستان در انحصار بانک مذکور قرار گرفت.

1. Banck

2. Banco

بانک عمومی فرانسه - معمولاً نام بانک عمومی فرانسه همراه با نام جان‌لاو می‌آید، جان‌لاو یک اسکاتلندی بود که مؤسس بانک عمومی فرانسه شد. او تجربیات زیادی از مسافرت و بررسی دادوستدها به‌دست آورده بود، او متوجه کمبود سیستم نقدینگی موجود برای انجام معاملات شده، و یک سیستم پولی و اعتباری را مطرح نمود. هر چند پیشنهاد جان‌لاو در اسکاتلند مورد موافقت قرار نگرفت، ولی او با کمک یکی از درباریان فرانسه موفق به کسب اجازه تأسیس بانک عمومی فرانسه شد.

اساسنامه بانک اجازه انتشار اسکناس قابل تبدیل و با ارزش ثابت می‌داد. از آنجا که سکه‌های تقلبی و کم‌عيار در آن دوران رواج داشتند. اسکناسهای، انتشار یافته به‌وسیله جان‌لاو مورد استقبال قرار گرفت. او سپس مبادرت به تشکیل «کمپانی غرب» نمود و پس از مدت کوتاهی انحصار ضرب پول را تحصیل کرد. کمپانی غرب پس از تشکیل، وابستگی شدیدی به دولت پیدا نمود، به‌صورتی که اداره بسیاری از مؤسسات دولتی را به‌عهده گرفت. تداخل کار بانک و کمپانی غرب نهایتاً منجر به عدم اعتماد مردم شد، از آنجایی که بانک مقدار بسیار زیادی پول بدون پشتوانه صادر نموده بود هجوم مردم به بانک عمومی پاریس منجر به ورشکستگی این بانک و جان‌لاو شد.

۱-۲-۱ بانکداری در ایران

هر چند که فعالیتهای صرافی و تا حدی نیز اعتباری از زمانهای خیلی گذشته در ایران نیز سابقه داشته است، ولی بانکداری به مفهوم جدید آن در سال ۱۸۸۷ میلادی ۱۲۶۶ شمسی تجربه شد.

بانک جدید شرق. در سال ۱۸۸۷ میلادی بانک جدید شرق یک شعبه در تهران افتتاح نمود، پس از مدت کوتاهی شعبه‌های دیگری در شهرهای بزرگ ایران مثل تبریز، مشهد، اصفهان، شیراز، رشت و بوشهر نیز دایر گردید. به علت جدید بودن عملیات این بانک، مثل افتتاح حساب جاری و صدور چک، قبول سپرده و انجام نقل و انتقال سپرده‌ها مورد استقبال مردم قرار گرفت. این بانک به سپرده‌های دیداری و مدت‌دار بهره‌ای نیز پرداخت می‌نمود، فعالیت مهم دیگر این بانک انتشار محدود یک نوع حواله بود که کاملاً قابل تبدیل به طلا بود. این بانک پس از تأسیس بانک شاهنشاهی ایران منحل شد.

بانک شاهنشاهی. به‌موجب امتیازی در سال ۱۸۸۹ میلادی یا ۱۲۶۷ شمسی که

بارون «رویترا» به مدت ۶۰ سال از دولت ایران کسب نمود بانک شاهنشاهی افتتاح شد. این بانک علاوه بر فعالیتهای بانکی و تجارتي انحصاراً به نشر اسکناس پرداخت. بانک شاهنشاهی دریافتهای و پرداختهای دولت را نیز در داخل و خارج کشور انجام می داد و از پرداخت مالیات نیز معافیت داشت. براساس موافقتنامه امتیاز فوق بانک نیز موظف بود که شش درصد از درآمد خالص خود را، که نمی باید از ۴۰۰۰ لیره در سال کمتر باشد، به دولت ایران پرداخت نماید.^۱ بانک می باید وامی به مبلغ ۴۰,۰۰۰ لیره با بهره شش درصد و به مدت ده سال به دولت بپردازد.

انحصار انتشار پول، و صندوق داری دولت که به معنی انجام امور مالی دولت مثل پرداخت حقوق کارکنان دولت و غیره است. یک قدرت و اهمیت قابل توجه به بانک شاهنشاهی داده بود، به عبارت دیگر این بانک در آن زمان تقریباً حکم بانک مرکزی را برای ایران داشت. از آنجایی که سرمایه بانک در انگلستان تأدیه گردیده بود مرکز قانونی آن در لندن قرار داشت و تابع قوانین کشور انگلستان بود، درحالی که مرکز فعالیت آن در تهران بود.

امتیاز انحصاری نشر اسکناس در سال ۱۳۰۹ از بانک شاهنشاهی بازخرید شد و این بانک تا پایان دوره امتیاز ۶۰ ساله خود به فعالیت بانکی خود ادامه داد و سپس از سال ۱۳۲۷ تا ۱۳۳۱ نیز تحت نام بانک انگلیس به کار ادامه داد.

بانک استقراضی ایران. روسیه تزاری نیز که در قرن گذشته رقیب انگلیس در ایران بود، به دنبال استقرار بانک شاهنشاهی در تلاش کسب امتیاز در ایران برآمد. شخصی به نام ژاک پولیاکوف که از اهالی روسیه تزاری بود در سال ۱۲۶۹ شمسی یا ۱۸۹۰ میلادی امتیاز تأسیس بانکی به نام «بانک استقراضی ایران» را کسب نمود. مدت امتیاز ۷۵ سال در نظر گرفته شده و این بانک نیز از پرداخت مالیات معاف بود.

بانک استقراضی ایران ابتدا به صورت یک شرکت سهامی تأسیس شد و اداره مرکزی آن در سال ۱۲۷۰ در تهران افتتاح گردید. این بانک چندین شعبه نیز در شهرستانهای شمالی دایر نموده و به انجام عملیات تجاری پرداخت. در سال ۱۲۷۷ شمسی یا ۱۸۹۸ میلادی دولت روسیه تزاری پس از خریداری سهام بانک فوق آن را ضمیمه بانک دولتی پترزبورک نمود.

۱. رویترا علاوه بر انحصار بانک شاهنشاهی امتیاز راه سازی، ایجاد راه آهن، استخراج از معادن و غیره را نیز کسب نموده بود که بابت این امتیازها شانزده درصد از سود خالص را به ایران پرداخت می نمود.

بانک استقراضی ایران هیچ‌وقت موفق به جلب اعتماد کامل مردم نگردید، و در فعالیتهای خود تقریباً ناموفق بود. این بانک پس از روی کار آمدن دولت بلشویکی در روسیه به‌موجب عهدنامه ۱۲۹۹ یا ۱۹۲۱ میلادی به دولت ایران تحویل داده شد. نام این بانک پس از تحویل به بانک ایران تغییر داده شد ولی به‌علت مشکلات مالی که از گذشته باقی مانده بود نتوانست به‌کار ادامه دهد و نهایتاً در سال ۱۳۱۲ منحل و در بانک کشاورزی ادغام شد.

بانک سپه. اولین بانک ایرانی که افتتاح گردید بانک سپه بود، این بانک در سال ۱۳۰۴ تحت نام «بانک پهلوی قشون» در جهت انجام امور مالی و به‌کار انداختن وجوه صندوق بازنشستگی درجه‌داران ارتش تأسیس شد. در ابتدا هدف از ایجاد این بانک انجام امور مالی ارتش بود ولی توانست به‌تدریج با ایجاد شعباتی در شهرستانهای مهم به فعالیتهای بانکی معمولی نیز بپردازد. عملیات بانک سپه به‌صورت افتتاح حساب جاری، نقل و انتقال وجوه، تنزیل بروات تجارتي، ایجاد قرضه بانکی و غیره بود. این بانک در سال ۱۳۳۲ تغییر اساسنامه داد و به‌شکل شرکت سهامی به فعالیتهای بانکی خود ادامه داد.

تا قبل از تأسیس بانک ملی ایران مؤسسات و بانکهای دیگری نیز به فعالیتهای بانکی اشتغال پیدا کردند که از جمله آنها، مؤسسه رهنی ایران است که بعدها در بانک ملی ادغام و به‌نام بانک کارگشایی موسوم شد. دیگری بانک عثمانی است که اساساً یک بانک انگلیسی و فرانسوی ایجاد شده در ترکیه بوده که در سال ۱۳۰۱ چندین شعبه در ایران افتتاح نمود. بانک روسی و ایران نیز یک بانک خارجی محسوب می‌شد که در سال ۱۳۰۵ برای تسهیل در مبادلات بازرگانی بین دو کشور در ایران تأسیس شد.

بانک ملی ایران. سالها قبل از افتتاح بانک ملی ایران و قبل از آغاز فعالیت بانکهای خارجی در ایران شخصی به‌نام حاج محمد حسن امینی دارالضرب پیشنهاد فعالیت یک بانک ایرانی را با سرمایه مشترک دولت و ملت به ناصرالدین شاه نمود. این پیشنهاد مورد موافقت قرار نگرفت.

پس از آغاز مشروطیت نیز عده‌ای از نمایندگان برای تأمین قرضه موردنیاز دولت پیشنهاد تأسیس یک بانک ایرانی به‌نام بانک ملی را دادند که با تمام کوششهای انجام شده نتوانست این بانک پای گیرد.

قانون تأسیس بانک ملی ایران در تاریخ ۱۴ اردیبهشت ۱۳۰۶ از تصویب نهایی مجلس شورای ملی گذشت. سرمایه اصلی این بانک ۱۵ میلیون تومان تعیین شد. با توجه به

اشکالاتی که در تهیه مبلغ فوق وجود داشت طبق اساسنامه‌ای که در سال ۱۳۰۷ به تصویب رسید، سرمایه اولیه بانک دومیلیون تومان تعیین گردید.

بانک ملی ایران در ابتدای کار به پذیرش سپرده‌های دیداری و مدت‌دار، تنزیل بروات و اسناد تجارتي، دادن قرضه به افراد (وام) در مقابل وثیقه، و عملیات عادی بانکداری پرداخت. هر چند که بانک ملی می‌توانست به افراد عادی وام بدهد، ولی بدون اجازه مجلس شورای ملی نمی‌توانست به دولت یا شهرداریها وام اعطا نماید.

پس از بازخرید حق انتشار اسکناس از بانک شاهنشاهی در سال ۱۳۰۹ این امتیاز در اسفندماه ۱۳۱۰ به بانک ملی واگذار گردید. اسکناسهای انتشار یافته به وسیله بانک ملی از ابتدای سال ۱۳۱۱ به جریان افتاده و این بانک با حفظ وظایف خود به عنوان یک بانک تجاری عملاً به بانک مرکزی ایران تبدیل شد. فعالیت بانک ملی به سرعت گسترش یافته و صندوق‌داری دولت را نیز کاملاً به عهده گرفت.

در سال ۱۳۱۷ اساسنامه جدیدی به تصویب رسید و براساس تصویب‌نامه‌های بعدی مسئولیتهای بانک ملی افزایش یافت، از جمله این وظایف حفظ ارزش پول، حفظ موازنه ارزی، تنظیم اعتبارات کشور، نظارت بر فعالیت سایر بانکها و یا به عبارت دیگر وظایف یک بانک مرکزی بود. در خردادماه ۱۳۳۹ اساسنامه جدیدی برای بانک ملی فراهم شده و وظایف آن تفکیک گردید. به دنبال تجزیه وظایف بانک ملی، بانک مرکزی ایران تشکیل گردید.

۲-۲-۱ قوانین بانکی در ایران

تا پس از جنگ بین‌الملل دوم برای بانکداری در ایران قانون خاصی موجود نبود، یعنی حتی پس از اجازه تشکیل بانک ملی ایران در سال ۱۳۰۶ مقررات و قانونی که بتواند ناظر به فعالیتهای بانکی در ایران باشد به وجود نیامد. در اواخر سال ۱۳۲۵ دولت اقدام به تنظیم قواعد و مقرراتی نمود که بتواند فعالیتهای بانکی را کنترل و هدایت نماید.

در آذرماه ۱۳۲۵ اولین مصوبه برای کنترل عملیات اعتباری بانکی به تصویب هیئت دولت رسید. در این مصوبه بانکها موظف به حفظ ذخیره قانونی به شرح زیر شدند، به این ترتیب که بانکها می‌باید برای حسابهای سپرده دیداری ۱۵ درصد و برای سپرده‌های مدت‌دار شش درصد در نزد بانک ملی نگهداری نمایند و به این سپرده بهره‌ای تعلق

نمی‌گرفت. براساس مصوبه فوق بانکها مکلف بودند که هر ۱۵ روز یکبار حساب سپرده خود در نزد بانک ملی را تصحیح و تعدیل نمایند، یعنی براساس مقدار جدید سپرده‌ها مبادرت به تعیین ذخیره قانونی بنمایند. در صورت تخلف بانکها به مقدار ۳ درصد بیش از نرخ بهره بانک ملی جریمه می‌شدند.

در اسفندماه ۱۳۲۷ مصوبه دیگری در جهت نظارت بانکهای خارجی و کنترل سپرده اشخاص و مؤسسات در نزد این بانکها به تصویب رسید. براساس مصوبه فوق بانکهای خارجی موظف بودند که برای انواع سپرده‌ها حداقل ۵۵ درصد در نزد بانک ملی نگهداری نمایند. همچنین برای مقدار سپرده‌هایی که می‌توانست نزد این بانکها باشد یک سقف تعیین شد.

به موجب تصویب‌نامه فوق بانکهای خارجی موظف می‌شدند که سرمایه و اندوخته خود را به ارز مورد قبول بانک ملی ایران در آن بانک نگهداری و معادل ریالی آن را به نرخ رسمی دریافت نمایند. بانک ملی نیز متعهد می‌شد که در موقع انحلال بانکهای خارجی مبلغ ارز فوق را با دریافت معادل ریالی آن به همان نرخ اولیه بازپرداخت نماید.

موارد بالا مصوبه هیئت وزیران بوده و قانون تلقی نمی‌شوند. اولین قانون بانکی در سال ۱۳۳۴ به تصویب کمیسیونهای مشترک دو مجلس وقت در آن دوره رسید. به موجب این قانون که شامل ۵ قسمت بود، مقررات خاصی برای تشکیل بانک و عملیات بانکداری برقرار گردید. مقام مسئول جدیدی به نام هیئت نظارت بر بانکها برای نظارت و مراقبت قانون بانکداری و کنترل فعالیتهای بانکها تعیین شد. وظایف این هیئت عبارت بودند از: اجازه تأسیس بانک، تعطیل بانک پس از تأسیس، اجرای سیاست پولی و اعتباری کشور، اجازه معاملات ارزی بانکها و تنظیم مقررات خاص ناظر بر روابط بانکها و مشتریان آنها.

قانون فوق در پنج قسمت تهیه شده بود که تشکیلات هیئت نظارت یکی از قسمتهای این قانون می‌باشد، چهار قسمت دیگری که در قانون سال ۱۳۳۴ به آن پرداخته شده است؛ عبارت‌اند از: تأسیس بانکها، سرمایه و اندوخته بانکهای داخلی و خارجی، حدود عملیات بانکها با ذکر عملیات ممنوع و ذخایر قانونی، و مقررات متفرقه که به همراه هیئت نظارت بر بانکها پنج قسمت را تشکیل می‌دهند.

پس از قانون ۱۳۳۴ بنابه ضرورتهای اقتصادی قوانین و مصوبه‌های دیگری به وجود

آمدند، عمده‌ترین تحول در قوانین بانکی پس از انقلاب به‌وجود آمد که در زیر به آن می‌پردازیم.

قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب ۱۳۶۲

پس از انقلاب و درواقع از همان اوایل مسئله سیستم بانکی و وجود بهره در این سیستم مورد انتقاد مقامات مختلف قرار گرفت بالأخره در سال ۱۳۶۲ «قانون عملیات بانکی بدون ربا» پس از تصویب مجلس و تأیید شورای نگهبان در تاریخ ۱۳۶۲/۶/۱۰ برای تهیه آئین‌نامه اجرایی به وزارت اقتصاد و دارایی ابلاغ گردید. با توجه به اهمیت این قانون در زیر نکات عمده آن مطرح گردیده است.

قانون عملیات بانکی بدون ربا در پنج فصل و بیست و هفت ماده تهیه شد. در فصل اول اهداف و وظایف نظام بانکی در جمهوری اسلامی ایران در دو ماده به‌شرح زیر به‌تصویب رسید:

ماده ۱. اهداف نظام بانکی عبارت‌اند از:

۱. استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی) به‌منظور تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد اقتصاد کشور.
 ۲. فعالیت در جهت تحقق اهداف و سیاستها و برنامه‌های اقتصادی دولت جمهوری اسلامی با ابزارهای پولی و اعتباری.
 ۳. ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش تعاون عمومی و قرض‌الحسنه از طریق جذب و جلب وجوه آزاد و اندوخته‌ها و پس‌اندازها و سپرده‌ها و بسیج و تجهیز آنها در جهت تأمین شرایط و امکانات کار و سرمایه‌گذاری به‌منظور اجرای بند «۲» و «۹» اصل چهل و سوم قانون اساسی.
 ۴. حفظ ارزش پول و ایجاد تعادل در موازنه پرداختها و تسهیل مبادلات بازرگانی.
 ۵. تسهیل در امور پرداختها و دریافتها و مبادلات و معاملات و سایر خدماتی که به‌موجب قانون بر عهده بانک گذاشته می‌شود.
- ماده دوم فصل اول به بررسی و تعیین وظایف نظام بانکی در شانزده بند می‌پردازد که ازجمله این وظایف، انتشار اسکناس، عملیات بانکی ارزی، اعمال سیاستهای پولی، و اعطای وام می‌باشند.

فصل دوم قانون فوق به تجهیز منابع پولی می‌پردازد، این فصل در چهار ماده است که شامل مواد ۳ تا ۷ می‌شوند. براساس ماده سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا بانکها مجاز هستند که تحت هر یک از عناوین ذیل به قبول سپرده مبادرت نمایند:

الف) سپرده‌های قرض‌الحسنه

۱. جاری

۲. پس‌انداز

ب) سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار

فصل سوم موضوع تسهیلات بانکی را در یازده ماده از ماده هفت لغایت ماده هفده معین می‌نماید. در این فصل نحوه اعطای اعتبارات و مشارکت بانکها در فعالیتهای بازرگانی و تولیدی مشخص می‌شود. برای مثال مواد شانزده و هفده قانون عملیات بانکی در زیر می‌آید:

ماده ۱۶. بانکها می‌توانند به‌منظور ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش امور تولیدی، بازرگانی و خدماتی مبادرت به جعاله نمایند.

ماده ۱۷. بانکها می‌توانند، اراضی مزروعی و یا باغات را که در اختیار و تصرف خود دارند به مزارعه و یا مساقات بدهند.

بانک مرکزی و سیاست پولی در فصل چهارم قانون عملیات بانکی بدون ربا تعیین شده است. مواد ۱۸، ۱۹ و ۲۰ حوزه وظایف بانک مرکزی و ابزار سیاستهای پولی را تعیین می‌کند. ماده بیست دخالت و نظارت بانک مرکزی در امور بانکی را به‌صورت زیر تعیین می‌کند.

ماده ۲۰. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در حسن اجرای نظام پولی و اعتباری کشور می‌تواند با استفاده از ابزار ذیل، طبق آیین‌نامه‌ای که به‌تصویب هیئت وزیران می‌رسد براساس ماده ۱۹، در امور پولی و بانکی دخالت و نظارت کند.

۱. تعیین حداقل و یا حداکثر نسبت سهم سود بانکها در عملیات مشارکت و مضاربه، این نسبتها ممکن است در هر یک از رشته‌های مختلف متفاوت باشد.

۲. تعیین رشته‌های مختلف سرمایه‌گذاری و مشارکت در حدود سیاستهای اقتصادی مصوب و تعیین حداقل نرخ سود احتمالی برای انتخاب طرحهای سرمایه‌گذاری و مشارکت، حداقل نرخ سود احتمالی ممکن است در هر یک از رشته‌های مختلف متفاوت باشد.

۳. تعیین حداقل و حداکثر نسبت سود بانکها در معاملات اقساطی و اجاره به شرط تملیک در تناسب با قیمت تمام شده مورد معامله. این نسبتها ممکن است در موارد مختلف متفاوت باشند.
۴. تعیین انواع و میزان حداقل و حداکثر کارمزد خدمات بانکی (مشروط بر اینکه بیش از هزینه کار انجام شده نباشد) و حق الوکاله به کارگیری سپرده‌های سرمایه‌گذاری که توسط بانکها دریافت می‌شود.
۵. تعیین نوع، میزان، حداقل و حداکثر امتیازات موضوع ماده «۶» و تعیین ضوابط تبلیغات برای بانکها در این موارد.
۶. تعیین حداقل و حداکثر میزان مشارکت، مضاربه، سرمایه‌گذاری، اجاره به شرط تملیک، معاملات اقساطی، نسبه، سلف، مزارعه، مساقات، جعاله و قرض الحسنه برای بانکها و یا هر یک از آنها در هر یک از موارد و رشته‌های مختلف نیز تعیین حداکثر تسهیلات اعطایی به هر مشتری.
- بالأخره در فصل پنجم قانون فوق در هفت ماده که ماده بیست و یک لغایت بیست و هفت را تشکیل می‌دهند به موضوعات متفرقه پرداخته و در ماده بیست و هفت نحوه تعیین آیین‌نامه اجرایی را به صورت زیر مشخص می‌کند.
- ماده ۲۷. وزارت امور اقتصادی و دارایی موظف است آیین‌نامه اجرایی این قانون را با پیشنهاد بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران تهیه و پس از تصویب هیئت دولت که نباید مدت تهیه و تصویب آن از مدت ۴ ماه بیشتر باشد به مرحله اجرا بگذارد.
- آیین‌نامه اجرایی نظام نوین بانکی - براساس ماده بیست و هفت قانون عملیات بانکی بدون ربا آیین‌نامه اجرایی برای قانون فوق تهیه و در تاریخ ۱۳۶۲/۱۰/۱۴ تحت عنوان آیین‌نامه تسهیلات اعطایی بانکی در هفتاد و شش ماده به تصویب هیئت وزیران رسید.
- سرفصلهای آیین‌نامه فوق عبارت‌اند از، مواد عمومی که مواد یک لغایت چهارده آیین‌نامه اختصاص به این بخش دارند. در این بخش نحوه اعطای تسهیلات بانکی، ضوابط تعیین سود یا نرخ بازده مورد انتظار، گسترش امر مسکن و غیره تعیین شده‌اند.
- مواد ۱۵، ۱۶ و ۱۷ آیین‌نامه متوجه قرض الحسنه است و بقیه مواد به صورت زیر به انواع مشارکتهای و فعالیتهای بانکی می‌پردازد.
- از ماده هجده لغایت بیست و دو به مشارکت مدنی، از ماده بیست و سه لغایت بیست و هفت به مشارکت حقوقی، از ماده بیست و هشت لغایت سی و پنج به سرمایه‌گذاری مستقیم،

از ماده سی و شش لغایت سی و نه به مضاربه، از ماده چهل لغایت چهل و شش به معاملات سلف، از ماده چهل و هفت لغایت پنجاه به فروش اقساطی جهت تأمین سرمایه در گردش واحدهای تولیدی، از ماده پنجاه و یک لغایت پنجاه و چهار به فروش اقساطی وسایل تولید، ماشین‌آلات و تأسیسات، مواد ۵۵ و ۵۶ به فروش اقساط مسکن، از ماده پنجاه و هفت لغایت شصت و پنج به اجاره به شرط تملیک، از ماده شصت و شش لغایت هفتاد به جعاله، مواد ۷۱، ۷۲ و ۷۳ به مزارعه، و بالأخره مواد ۷۴، ۷۵ و ۷۶ به مسابقات. درمجموع قانون عملیات بانکی بدون ربا و آیین‌نامه اجرایی آن در صدوسه ماده تغییرات عمده‌ای در مقررات و عملیات بانکی نسبت به گذشته به‌وجود آوردند.

فصل دوم

بانکهای بازرگانی و اعتبارات

چنانچه در فصل اول ملاحظه شد؛ انسان در مسیر رفع نیازهای خود و افزایش در مطلوبیت ناشی از مصرف انواع کالاها و خدمات تولیدی و توسعه مبادلات و تجارت، مبادرت به ایجاد تسهیلات لازم در این مهم را نموده است. از مبادله پایاپای و استفاده از کالای پولی برای مبادله و به عنوان معیار ارزش به وسیله ای مناسبتر برای این منظور دست یافت و آن سکه های طلا و نقره است. برای حدود ۲۰۰۰ سال سکه های طلا و نقره ابزار اصلی مبادلات و تجارت را تشکیل دادند تا اینکه در حدود قرن هفدهم میلادی اساس سیستمهای بانکی و اعتباری بنا نهاده شد. امروزه عمده تجارت و مبادله بشر به وسیله اعتبارات بانکی صورت می گیرد و از همه مهمتر حجم پول دیگر بستگی به استخراج و اکتشاف معادن طلا و نقره ندارد بلکه در کنترل انسان است.

تا قبل از ایجاد و اختراع، اعتبارات و پول بانکی چه پول بانکهای مرکزی و یا اعتبارات بانکهای بازرگانی، هیچ وسیله ای برای افزایش و یا کاهش حجم پول وجود نداشت. اما امروز با ابزارهای مختلف پول که در کنترل بانک مرکزی و در اختیار بانکهای بازرگانی هستند تغییرات در حجم پول به راحتی صورت می گیرند. پیشرفتهایی که امروزه در امر توسعه سیستمهای بانکداری و اعتباری پیش آمده یک شبه و بدون هزینه اتفاق نیفتاده است. بانکداری جدید برای رسیدن به مرحله کنونی از دشواریهای بسیاری چون بحران سالهای ۱۹۳۰ عبور کرده است.

انواع متعددی از بانکها وجود دارند. مهمترین آنها بانکهای بازرگانی هستند. درواقع این بانکهای بازرگانی هستند که قاعدتاً می توانند در عرضه پول تأثیر بگذارند، به همین دلیل

است که معمولاً نام بانک با بانکهای تجاری و بازرگانی مترادف می‌شود. و مؤسسات پس‌انداز یا سرمایه‌گذاری کمتر با نام بانک آورده می‌شوند. در گذشته بانکهای بازرگانی صرفاً برای مقاصد تجارت و تولید به افراد یا مؤسسات خصوصی وام اعطا می‌نمودند. امروزه بانکهای بازرگانی برای مقاصد متفاوت به مردم، مؤسسات و حتی دولت وام می‌دهند. در بسیاری از موارد برای مقاصد خرید و مصرف نیز بانکهای بازرگانی قرض داده و هنوز به آنها بانک بازرگانی خطاب می‌کنند.

هر چند که در گذشته خیلی دور نیز قرض دادن و قرض گرفتن متداول بوده است. ولی بانکها مؤسسات اقتصادی جدیدی هستند که تکنیک عملکرد آنها در حدود قرن هفدهم توسعه یافت. چنانچه قبلاً نیز چند بار اشاره شد تمایز فعالیت بانکها با مؤسسات قرض‌دهنده گذشته، تأثیری است که بانکهای امروزه در عرضه پول می‌توانند باقی بگذارند. سه دلیل عمده وجود دارد که بانکها نتوانستند در دوره قبل توسعه پیدا کنند. این دلایل را می‌توان به صورت زیر عنوان نمود:

۱. از آنجا که وجه تمایز اصلی بانکها «اعتبار» است در صورتی بانک می‌تواند عمل نماید که بتواند در سطح مناسبی از وسایل اعتباری خود استفاده کند، این مهم رخ نخواهد داد مگر اینکه اعتماد مردم جلب شده باشد. از طرف دیگر اعتماد مردم در صورتی جلب می‌شود که قوانین مناسب و منطقی که حقوق افراد را تضمین نماید وجود داشته باشند، و قاعداً باید سیستم اطلاعاتی و ارتباطی به صورتی باشد که عوامل اعتماد بتوانند بین مردم منتقل شوند درحالی که در گذشته دور نه وسایل ارتباطی مناسب و نه قوانین لازم وجود نداشتند.

۲. در گذشته‌های دور علاقه چندان به تجارت و مبادله وجود نداشت، به عبارت صحیحتر در یک سیستم فئودالی مبتنی بر خودکفایی کالاهای بسیار یا متعددی نیز برای تجارت پیدا نمی‌شد. از جهت دیگر به علت بی‌سواد و نادانی توده مردم و حتی حکمرانان آنها توسعه فعالیتهای تجاری و مالی چندان طرفدار یا مشوقی نداشت. تنها نوعی از پول که برای مردم قدیم قابل لمس یا درک به نظر می‌رسید پول فلزی بود.

۳. توسعه فعالیت قرض دادن نیاز به جذب منابع مالی مردم دارد. و برای جذب منابع مردم باید قیمتی برای آن پرداخت و قاعداً برای جبران این قیمت به اضافه کسب سود اضافی باید به قرض گیرنده نیز قیمتی بیش از آنچه گرفته تحمیل نمود. به عبارت دیگر توسعه

بانکداری در آغاز با دریافت و پرداخت بهره می‌توانست همراه شود. از سوی دیگر عمده قرض‌گیرندگان در گذشته دور از ناچاری و تنگدستی و برای مصرف متقاضی وام بودند نه برای سرمایه‌گذاری و تجارت. در نتیجه مخالفت با بهره در بین مذاهب و ادیان به‌صورت‌های مختلف رواج داشته و دارد.

فیلسوفهای یونان قدیم معتقد بودند که قرض‌دهنده مجاز نمی‌باشد بیشتر از آنچه که قرض داده است دریافت نماید. در روم قدیم نیز از طرف کلیسای کاتولیک بهره تحریم شده بود. در دین یهود دریافت بهره از یهود ممنوع می‌باشد، هر چند که از غیر یهود می‌توان بهره گرفت. در دین اسلام بهره حرام است، و این مهم پس از انقلاب عامل تغییر نظام بانکداری در ایران بوده است.

رشد و توسعه تجارت در دوران رنسانس، نیاز به افزایش پول در گردش داشت، در حالی که پول آن زمان یعنی طلا و نقره نمی‌توانست به‌سادگی افزایش یابد تا بتواند جوابگوی رشد تجارت باشد. در نتیجه از روی اجبار و نیاز برای توسعه تجارت سیستم اعتباری پا گرفت و بانکداری جدید متداول شد.

اولین صورت بانکداری یا زرگرها و طلاسازان^۱

بانکدارهای اولیه به‌صورت جدید بانکهای ذخیره طلا بودند که اغلب شمش‌ها و سکه‌های طلا را برای نگهداری نزد خود می‌پذیرفتند. در آن دوره مردمی که به‌اندازه کافی ثروتمند بودند با مشکل نگهداری و حفظ ذخایر طلا و نقره خود روبه‌رو بودند. اگر پس‌اندازی می‌داشتند و تمایل داشتند که به‌صورت پول آن را حفظ نمایند چاره‌ای نداشتند غیر اینکه آن را پنهان نمایند و یا خود مسئولیت حفاظت از آن را به‌عهده بگیرند، مگر اینکه آن را نزد کس دیگری به امانت بسپارند. از آنجا که زرگرها و طلاسازها صاحب گاو صندوقهای مطمئن و محکم بوده و معمولاً یک سیستم حفاظتی نیز برای نگهداری طلا ایجاد می‌نمودند بهترین مکان برای سپردن طلا محسوب می‌شدند. در ضمن در این دوران واقعه مهم دیگری نیز در جهت افزایش حجم طلا در اروپا رخ داد. پس از کشف آمریکا و دسترسی به طلای این قاره جدید و حمل آن به اروپا مسئله نگهداری از، این طلاها که بین تجار و مردم پخش شده بود اهمیت نگهدارندگان طلا (زرگرها) را افزایش داد.

1. Goldsmiths

در شرایط امروز اگر مردم پول خود را در جایی بسپارند انتظار دارند که پس از باز پس گرفتن این پول مبلغی نیز اضافه بر آن به دست آورند. درحالی که در آن دوره کسانی که طلا یا نقره خود را نزد «زرگرها» می سپردند فقط انتظار دریافت همان مقدار طلا یا سکه را داشتند. و چه بسا حاضر به پرداخت هزینه نگهداری نیز می بودند. چون در آن زمان هدف از سپردن طلا و سکه به بانکها صرفاً برای محافظت از آنها بود، مشابه اینکه اگر امروز شما فرش خود را یا ماشین خود را به جایی بسپارند فقط انتظار بازپس گرفتن همان فرش یا ماشین را خواهید داشت.

چنانچه در بالا روشن شد زرگرها صرفاً متعهد به بازپس دادن اصل طلا یا نقره ای بودند که به آنها سپرده شده بود. پس از مدتی نگهدارندگان طلا متوجه شدند که معمولاً همه سپرده گذاران به یکباره برای دریافت طلا و نقره خود به آنها مراجعه نمی کنند و احتمال اینکه چنین واقعه ای رخ دهد خیلی ضعیف است. در نتیجه آنها می توانستند بخشی از طلا و نقره ای که مردم به آنها سپرده بودند را به دیگران قرض دهند به عبارت دیگر آنها می توانستند قرضهای کوتاه مدت با ضمانت مطمئن را بدهند بدون آنکه در مقابل پاسخ به مراجعه کنندگان که طالب طلا و نقره خود هستند مشکلی داشته باشند. این حرکت اعتباری و قرض دادن با توجه به اینکه در سررسید مورد نظر هم مبلغ وام و هم «بهره» آن به صندوق باز می گشت می توانست به طور پیوسته تداوم داشته باشد.

این یک پدیده جدید بود تا این زمان افراد یا بنگاهها فقط از طریق قرض دادن پول خود قادر به کسب درآمد یا بهره بودند، درحالی که به این ترتیب می توانستند با پول دیگران برای خود ایجاد درآمد یا سود بنمایند این حرکت سودآور و بدون دردسر بسیار جذاب می نمود، فقط کافی بود که اقدام کننده از یک اعتبار یا سابقه نگهداری امانت و طلا برخوردار بوده و مورد اعتماد مردم باشد.

اوراق بهادار. روش قرض دادن زرگرها از طلا یا نقره مشتریانی که پس انداز خود را نزد آنها می سپردند به زودی دچار تحول بسیار بزرگی شد. برای درک این موضوع به «رسیدهایی» که به وسیله زرگرها صادر می شد توجه می کنیم.

وقتی که کسی طلای خود را به یک زرگر یا نگهدارنده طلا می سپرد در مقابل یادداشتی از طرف زرگر صادر می شد که تأیید به سپردن مقدار مشخص طلا و اعلان بازپس دادن آنها به محض درخواست سپرده گذار بود. این رسیدها نخست به نام سپرده گذار